

UDK: 886.2–4
Izlaganje sa znanstvenog skupa
Primljeno: 2. 4. 1997.

Hrvatska i Dunav*

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom povijesnom eseju dala sam presjek kroz burnu povijest hrvatskog Podunavlja, zauzimajući se za pravo Hrvata da iskoriste svoj doticaj s tom moćnom rijekom, koja dijeli istok od zapada, za svoje uklapanje u srednju Europu.

1.

Vrijednost hrvatskog prostora na razmedu istoka i zapada, sjevera i juga Europe je neosporna. Stoga je taj prostor često i žarište sukoba, iako se njegova važnost negirala, zatajivala i prikrivala. To je utjecalo na sudbinu Hrvata. To je ono zbog čega su svi susjedi, bez obzira bili na sjeveru, jugu, istoku i zapadu, svojatali taj prostor i činili sve da on nema svoju državnu samostalnost, pa je tijekom povijesti Hrvatska bila država samo u vrijeme kralja Tomislava, čija se država prostirala do Drave, odnosno 1941. do 1945. godine, kada je opet bila poprilično nesamostalna zbog pripadnosti u njemačkom »Grosswirtschaftsraum«¹. U cijelom ostalom vremenu bila je u sklopu velikih susjednih država, pa joj se državnost (i za Austrije, i za Austro-Ugarske i u vrijeme Banovine Hrvatske u okviru stare Jugoslavije 1939.–1941. i u socijalističkoj Jugoslaviji) priznavala samo de iure, a ne i stvarno. Pogotovo je ta nesamostalnost bila izražena u gospodarstvu, dakako na štetu Hrvatske, pa je ona služila drugim narodima samo kao tranzitni prostor, a nisu uzimane u obzir druge mogućnosti ovog prostora i naroda čija je to zemlja bila od doseljenja, i koji se pokršta-²njem opredijelio za zapadni rimski civilizacijski krug. Niti jedan drugi narod u Europi nije tako teško izborio svoju državu, niti je imao toliko muke da se dokaže kao narod sposoban da sobom upravlja i da vodi gospodarsku politiku u svom interesu, a njegovo mjesto u Podunavlju može biti osigurano ne samo desnom dunavskom obalom od Bezdana do Šarengrada, nego i iskorištavanjem Save i Drave kao plovnih rijeka. To je uspješno ostvareno od 1750. do 1850., ali s time što nije iskopan kanal Dunav – Sava na potezu Vukovar – Šamac, pa je sva roba najprije skretala do ušća Save u Dunav, dakle do Zemuna, što je dovelo do zapuštanja vukovarske luke i tog prostora kada je srpska država ojačala, a Beograd je postajao sve jači privredni centar i luka.

---

* Referat održan na znanstvenom skupu »Istok–Zapad«³ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u rujnu 1995.

Stoga je i gospodarska povijest hrvatskih prostora znatno složenija od gospodarske povijesti drugih naroda. Ona je zapravo složena od različitih segmenata, koji se ne mogu obuhvatiti jednostavnim prikazom, nego se mogu shvatiti samo uočavanjem raznovrsnosti prostora u vremenu prebogate povijesti. Upravo u gospodarstvu sukobljavali su se i susretali različiti sistemi, a izmjenom sistema ono što je već započeto poništavano je i započela bi izgradnja na drugim zamislama i s drugim ciljem. Posljedica tog građenja i rušenja i danas je vidljiva u mnogobrojnim ruševinama, zapuštenim lukama, pa i napuštenim cestama.

2.

Mislim da je posve pogrešno promatrati Hrvatsku kao zemlju između istoka i zapada i voditi sporove samo na toj osnovici, zanemarujući da je ona i zemlja između sjevera i juga, između hladne kontinentalne Europe i toplog Mediterana. I danas mnogi povjesničari ne vole koristiti termin »srednja Europa«, smatrajući da postoji samo istočna i zapadna Europa, želeći tako eliminirati njemački, ali i hrvatski prostor kao samosvojni i samostalni. Jedan od bitnih uzroka toga stanja je nastojanje zemalja na obalama Atlantika da onemoguće kolonizaciju i prekomorsku trgovinu Njemačkoj, pri čemu treba gledati da su te atlantske zemlje prodrle i u Mediteran i na Bliski istok, a upravo tu je uloga Dunava i naroda koji žive na njegovim obalama velika. Usprkos višestoljetnim tendencijama, na obalama Dunava uspjeli su se održati jaki i životni narodi, na čijim leđima su se susretale navale i istoka i zapada. Ti su narodi bili toliko jaki da su mogli uvijek u nekoj mjeri podnijeti izvjestan broj pridošlica s istoka i sa zapada, a da ipak nisu izmijenili svoju temeljnu strukturu, nego su naprotiv, usvajali od pridošlica ono što je bilo vrijedno i tako obogaćivali svoju kulturu.

Područje Hrvatske bilo je još više izloženo tim izmjenama, jer je pritisak dolazio i s sjevera i sa juga, ali je Hrvatska nalazila nevjerovatne modifikacije da preživi, pa je čak preuzela ime Slavonije u jednom vremenu, kada je Slavoniji prijetio nestanak, a istu ugroženost doživljavala je i Dalmacija, kojoj je prijetila invazija Vlaha i njima pridruženih skupina sa sjevera i istoka, ali i Mlečana sa zapada, s time da su otoci stvorili čvrst zid, koji je uvijek pružao pribježište onima koji su bili ugroženi na kopnu. Uobičajeno povezivanje Trojedne kraljevine: Hrvatske sa Slavonijom i Dalmacijom jačalo je osjećaj pripadnosti i to je možda bilo sudbonosno za jadransko-podunavsku orijentaciju Hrvatske.

No, Dunav je ipak od davnine osnovna životna linija ovih prostora. Od njegove ukupne dužine od 2800 km, Hrvatskom prolazi oko 200 kilometara. On je nosio i naziv Istros, a ime našeg najvećeg poluotoka, Istre, kao i priča o Jasonovom runu, podsjećaju da je izlaz na more bio krajnji cilj putnika koji su putovali Dunavom. Upravo zato ta rijeka mora imati internacionalni karakter i na njezinim obalama moraju živjeti razni narodi, jer to je garancija da taj glavni vodeni put od Sjevernih mora, nakon što je 1992. prokopan kanal Rajna – Dunav – Majna, a dakako nakon što se izgradi kanal Vukovar – Šamac, bude najljepša turistička cesta i najjeftinija trgovačka prometnica do Jadranskog mora, ne zanemarujući pri tome ni njezinu važnost za put do Bliskog istoka kroz područja Srbije, Rumunjske, Bugarske i Rusije, jer tu svi mogu naći svoj interes i svoje mjesto. Dakako, uz uvjet poštivanja prava drugih, osobito prava na razvoj, svi imaju mogućnost da tu nađu svoj interes i svoju bolju budućnost.

3.

Svi narodi uz Dunav mnogo drže do njega. Ulm, Passau, Regensburg, Linz, Beč, Bratislava (Požun), Budimpešta, Novi Sad, Vukovar, Beograd – to su sve gradovi koji su se razvijali u neprestanoj vezi s Dunavom kao njegove luke, a u interesu naroda koji su u njima živjeli, jer Dunav u ovom dijelu Europe predstavlja more, odnosno ono što je ostalo od davno presušenog Panonskog mora. Pri tome ne treba zaboraviti da su i Drava s Osijekom, Viroviticom, Varaždinom, Legradom i Sava sa Zemunom, Brodom, Davorom, Siskom, Zagrebom imale tu važnu ulogu, jer su sve do posljednje četvrtine devetnaestog stoljeća bile vezane redovitim brodarskim, a kasnije i parobrodskim linijama s glavnim dunavskim putom, odnosno velikim europskim centrima koji su utjecali na zasnivanje života na ovim prostorima i osjećaj naseljenika na njima da nisu usamljeni i da su svi djeca srednje Europe.

Dunav je u svakom slučaju crvena nit između sjevera i juga, istoka i zapada i njegova velika uloga je da djeluje na narode koji nastavaju njegove obale jednako kao more na pomorske narode. S tim argumentom se je ministar vanjskih poslova Kraljevine SHS dr. Ante Trumbić na mirovnoj konferenciji u Parizu borio 1919. za Baranju, ukazujući Spomenicom koju je sastavio splitski odvjetnik dr. Josip Smodlaka da Drava ne razdvaja nego da spaja narode. On piše: »Čitave jugoslavenske pokrajine (Koruška, Štajerska, hrvatska Podravina, Slavonija i Baranja) leže uz Dravu, s obe strane rijeke, te će im Drava, kad postane plovna, biti najkraća, najjeftinija saobraćajna veza s Dunavom. (...) Drava nije tako velika rijeka da bi mogla služiti kao granica. Ona ne dijeli ljude koji žive na jednom brijegu od drugog brijega, već ona naprotiv spaja suprotne obale. To najbolje svjedoči jezična granica, koja dokazuje krvno srdstvo i svagdanji saobraćaj, a koja duž cijele Drave od njezina izvora do ušća nigdje ne ide rijekom, već ili južno od nje (do Beljaka) ili severno od nje (od Beljaka do ušća). Ljudi koji žive na jednom brijegu imaju svoju zemju na drugom, i lakše im je, osobito u visini donje Drave, prelaziti čunom s jednog brijega na drugi, nego li se kolima voziti po blatnim ravninama duž jednog brijega. Gradovi koji leže pri Dravi, kao Beljak, Celovec, Maribor, Varaždin i Osijek, središta su trgovine i cijeloga privrednoga života ne samo one obale na kojoj ti gradovi leže već i protivnoga brega. (...) Napokon je s ovim pitanjem spojen razvitak i napredak glavnoga grada naše pokrajine Slavonije: Osijeka, najjačeg industrijalnoga središta u Jugoslaviji. Taj grad leži na desnom brijegu Drave tik uz rijeku te se ne bi mogao normalno i sigurno razvijati kad bi drugoj državi pripadalo suprotno zemljište na lijevom brijegu rijeke gdje leže gradilišta za njegova buduća pristaništa, željezničke stanice i industrijalna predgrađa. Isti razlozi s kojima Mađari za buduću razvoj Segedina traže jedan komad zemlje preko Moriša u srpskom Banatu, vrijede i za Osijek. Zato treba dati našoj državi radi budućeg razvoja Osijeka dovoljan prostor preko donje Drave: a to je baš onaj trokut u Baranji što ga tražimo za Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, pozivajući se ne samo na razloge etnografske i historijske prirode, već i na preko potrebu ekonomskog života«.¹

¹ Mira Kolar-Dimitrijević, *Ante Trumbić i borba za dravsku granicu na pariškoj mirovnoj konferenciji*. Zbornik: *Život i djelo Ante Trumbića*, Zagreb 1991., 97.–98.

Bio je veliki grijeh razoriti taj suživot koji se stvarao stoljećima na obje obale Drave, ali je ta politika, provođena od 1918. do 1990. godine, ostavila tragične posljedice. Isto tako bi Osijek bez Baranje i bez izlaska na Dunav bio osuđen na smrt, a time i čitava Slavonija, kojoj je Osijek glavni grad. Vežanost gradova uz riječni tok Dunava i njegovih pritoka neosporna je i silno značajna za budućnost svakog grada. Restriktivnom politikom Srbija je umanjila podunavski značaj hrvatskih gradova na Savi i Dravi i pretvorila te rijeke u zapuštena korita bez izlaza. Dakako da to Trumbić 1919. nije tako zamišljao. On je smatrao da će se narodi na jugoslavenskim prostorima ponašati ravnopravno, onako kako se ponašaju pripadnici različitih naroda u Sjedinjenim Američkim Državama, i tu je vidio opravdanje za povezivanje južnoslavenskih naroda u jugoslavensku državu, jer su i Mađari, podijelivši Monarhiju s Austrijom Austro-ugarskom nagodbom, počeli voditi hegemonističku politiku, njegujući plovidbu Dunavom samo do Zemuna, a zanemarujući posve plovidbu Dravom i Savom, pa je tada počeo proces koji je prestao tek 1991. godine, kada su Hrvati uz Dravu i Savu dobili svoju državu, pa se pretpostavlja da će itekako voditi računa o plovnosti tih rijeka, koje u određeno doba godine imaju toliko vode da čitava područja pretvaraju u prava mora.

Najbolji dokaz nemogućnosti vođenja dobre prometne politike je i kanal Vukovar – Šamac. Prvi nacrt za prokop tog kanala koji se morao zvati »Marijaterzijanski kanal« načinjen je 1737., a zadnji se radi i danas. Svakih nekoliko desetljeća izgradnja tog kanala je otvarana kao problem u dvorskoj kancelariji ili u Hrvatskom saboru, ali su uvijek snage protivne izgradnji bile jače od snaga koje su se zalagale za otvaranje tog optimalnog prometnog puta koji bi srednjoeuropski prostor približio Jadranskom moru.

4.

Želim u ovom kratkom prilogu iznijeti svoja razmišljanja o tome zbog čega obale Dunava ne smiju biti monopolizirane i zašto Dunav mora biti međunarodna rijeka, upravo kao i more. Dunav je bio cilj mnogih težnji. Njime su se germanski i slavenski narodi pomicali na jug, ali i pravoslavni Srbi teže za širenjem na sjever, želeći se spojiti s ruskim pravoslavljem, koje ih je upravo radi Dunava rado prihvaćalo i svojatalo. Dakako da u ovom prikazu neću početi od prethistorije, premda materijalni ostaci ukazuju da su za podunavski prostor vođeni dugotrajni i teški ratovi, da su pojedine civilizacije na tim prostorima bile u tih sukobima potpuno uništene, i da je već i tada postojalo spuštanje naroda sa sjever na jug, ali i pomicanje s juga na sjever, te da ova kretanja nisu izostavila savski i dravski prostor.

1. Grci su Dunav zvali Histros, a istarski poluotok zvali su Histria, te su očito spoznali da se tokovima pritoka Dunava može doći do područja gdje su danas Rijeka i Trst, tj. da se Dunav može koristiti kao trgovački put. Pri tome ne treba zaboraviti da su Grci kolonizirali obalu Crnog mora, da su imali svoje kolonije na Jadranu, i da su svoj interes nalazili u trgovanju na obalama Dunava, odnosno u zemljama do kojih su ih mogle dovesti pritoke Dunava. Nije za zanemariti da Grci niti za turske vladavine na Balkanskom poluotoku nisu prestali biti trgovci na ovim područjima. Oni su prvi prokročili put do Osije-

ka, Varaždina, Zagreba i Karlovca, Trsta, te su tu već nakon protjerivanja Turaka imali svoje jake centre odnosno skupine. Kao pravoslavni oni su bili prethodnica koju su slijedili Srbi i Crnogorci, bilo kao trgovci ili kao plaćenici i ratnici.

2. **Rimljani.** Dunav je Rimljanima bio granica koju su oni nerado i rijetko prelazili, utvrđujući limes poput europskog kineskog zida, postavljajući granicu prema divljim narodima istoka i Azije. Rimsko upletanje u ratove istočno od Beograda ubelo ih je u ratove koji su pomalo rastakali rimsku civilizaciju i vojsku i konačno i doveli do podjele carstva na istočni i zapadni dio 476 godine poslije Krista, a onda raskolom 863. podijelilo carstvo i na vjerskoj osnovi, produbljujući tako sve više razlike među plemenima koja su živjela istočno i zapadno od Drine drugačijim shvaćanjem života i svijeta. Ta je razlika s vremenom bila sve veća i poprilično kobna za povijest kršćanstva.

3. **Franci.** I Karlo Veliki je u 8. stoljeću, kao nasljednik zapadnorimskog carstva, u borbi s Avarima uspostavio granicu na Dunavu, te su mu i Česi plaćali danak, a koristio je limes u obrani od navala s istoka. Vladavina Franaka na srednjodunavskim prostorima bila je kratkog vijeka, ali presudna za povijest. Hrvatski panonski knez Ljudevit Posavski (819. do 822.) bio je poražen od Franaka za krajeve između Save i Drave, te je ubijen u Bijeloj Hrvatskoj, gdje je već vladao nasljednik franačkog pristaše kneza Borne.

4. **Mađari.** Kao stepski narod Mađari dugo nisu bili voljni služiti se Dunavom, pa su iskorištavali rumunjske i srpske »šajkaše« za obavljanje ratnih i trgovačkih poslova na Dunavu. To je pomoglo Srbima da se učvrste u srednjem Podunavlju, stekavši izvanrednu pokretljivost na toj velikoj srednjoeuropskoj i istočnoeuropskoj rijeci, što im je kasnije pomoglo da se šire i udaljavanjem od rijeke, držeći se ipak uvijek Dunava. Otok kod Budima nastao je još u srednjem vijeku i on je uvijek pružao utočište Srbima u njihovom kretanju na sjever ili jug. Kralj Matija Korvin, poznat kao Sibirjanin Janko, postao je Srbima idolom, jer im je dao upravo taj status svojih najpovjerljivijih ljudi u borbama s Turcima. No, istovremeno se je Korvin oslanjao i na katolike, pa je Nikolu Iločkog proglasio kraljem Bosne, smatrajući Ilok ključnom točkom, »Gibraltarom« Dunava.

5. **Turci.** Vladajućim prostorima Dunava gotovo tri stotine godina, i oni su se služili »šajkašima« na isti način kao prije Mađari, s tom razlikom da oni teže k sjeveru, pa su šajkaši prodrli sve do Korneuburga sjeverno od Beča, gdje se obranio samo samostan koji je imao jake i čvrste zidove. To je samo učvrstilo poziciju šajkaša na srednjem Podunavlju. Dakako da poslije 1683. Turci počinju uzmicati, ali se još pola stoljeća vode teške bitke za srednje Podunavlje s promjenjivom srećom i velikim gubicima, nakon čega je ta zemlja ostala opustošena, pa je naseljava svatko tko je imao hrabrosti suočiti se sa svim poteškoćama života na praznim i vojskama još uvijek ugroženim prostorima. To su bili narodi sa sjevera i narodi s juga.

6. **Nijemci.** Poslije protjerivanja Turaka i Srijemskokarlovačkog mira 1699. vrlo usporeno se na ispražnjene prostore doseljavaju sa sjevera Nijemci, obrtnici i seljaci, ali i Mađari, seljaci i plemstvo, te s juga Bunjevci, koji su došli s područja hercegovačke rijeke Bune, i Šokci, koji su došli iz Bosne, s područja

gdje se kopala sol.² Doseljavaju također i Srbi (Raci) i njihovo centriranje oko Fruške gore čini to područje centrom Srba u habsburškoj monarhiji.

Međutim, habsburški katolički vladati počeli su se u tom vremenu bojati pravoslavne ekspanzije. Nije slučajnost da je komisija grofa Caraffe 19. ožujka 1690. uvela u posjed srijemskog vojvodstva (Ducatus sirmiensis), tj. Iloka i Iriga, rimskog kneza Livija Odescalchija, koji je bio rođak rimskog pape. I drugi posjedi na desnoj obali Dunava daju se ili prodaju isključivo katoličkom plemstvu, uglavnom Nijemcima i ponešto Madarima. Tako je krajiški zapovjednik u Brodu, pukovnik Johann Ferdinand Kybu von Kinsfeld došao u posjed našičkog veleposjeda, ali su dobro kasnije preuzeli Pejačevići, a princ Eugen Savojski dobiva 1699. vlastelinstvo Belje u Baranji, koje kasnije prelazi na članove kraljevske kuće. Vukovarski veleposjed dolazi 1737. u ruke obitelji biskupa od Mainza Eltza, koja to dobro zadržava sve do 1945., a slično je bilo i s drugim posjedima.

Car Karlo VI. postupa slično. On darovnicom 1721. daruje barunu Petru Antunu Hillebrandu von Prandauu i njegovim nasljednicima četrdesetak naselja uzduž Drave, zapadno od Osijeka, sa središtem u gradu Valpovu. Taj je posjed 1885. prešao u ruke nasljednika po ženskoj liniji grofova Normann-Ehrenfels i održao se do 1945., jer je to bilo fideokomisarno dobro, koje se nije smjelo otuđiti, što je bio način obrane da ti posjedi ne dođu u neželjene ruke. Takva politika provodila se prostorno sve do Pitomače, pa je i virovitički veleposjed došao u ruke ugledne njemačke obitelji Schaumburg Lippe, da bi tek potkraj 19. stoljeća započela njegova parcelacija i likvidacija.

I carica Marija Terezija zapazila je veliku moć širenja pravoslavnog stanovništva na području između Tise i Dunava i u Srijemu, pa u nastojanju da barem gradovi kao centri budu katolički dodjeljuje posebne privilegije Subotici (Terezienstadt), Somboru, Petrovaradinu, gradeći svagdje katoličke crkve kao simbol katoličke vjere. Ona pri tome smatra da i posjedi dakovačkog biskupa, kao biskupa srijemsko-bosanskog, imaju veliku ulogu u obrani tih prostora za katoličanstvo, a u dokaz tomu služi što su biskupi naseljavali na taj prostor Slovake, Nijemce i katolike iz Bosne. Carica je za posebne zasluge 1765. dala Ivanu Kapistranu Adamoviću Čepin, a onda je kupovinom došao do posjeda Tenja, Erdut i Aljmaš, te tako stvorio polukrug oko Osijeka kao neku vrtu obrane. Ivan Kapistran Adamović bio je jedan od najznačajnijih gospodarskih poduzetnika, a znao je iskoristiti prirodna bogatstva Slavonije. On se koristio naprednim agrotehničkim mjerama, uvodio kulturu industrijskog bilja, isušio velike močvare južno od Osijeka, stvarajući plodna polja tamo gdje su bile šikare. I za njegovog unuka Ivana Kapistrana II. gospodarstvo napreduje, pa se provodi industrijalizacija (šećerana, izrada konoplje i dr.)

Međutim, za Josipa II. i Edikta o vjerskoj toleranciji, a osobito za Franje Josipa I. u drugoj polovici 19. stoljeća, slika se počinje mijenjati. Tako Erdut dolazi oko 1880. u ruke Ervina pl. Cseha, Čepin u ruke Dragutina Mihalovića, koji je bio pravoslavne vjere, a neki posjedi prelaze u ruke tvorničara, odvjetnika i trgovaca raznih vjera, pa se sve ono što su carica Marija Terezija i njezin

² Sol se na mađarskom kaže »šo« (Eliza Gerner, *Oproštaj s Gvozdom*, Zagreb 1993., 83.).

otac Karlo VI. zasnovali kao svoju čvrstu obrambenu liniju za zapadni katolički svijet počelo razvodnjavati i slabiti, a sve to pod utjecajem zapadnoeuropskih interesa, koji nisu željeli jaki katoličko-evangelički sloj uglavnom njemačke narodnosti. Pri tome treba naglasiti da Austrijanci i Nijemci u užem smislu često nisu imali isti odnos prema Dunavu i isti cilj, te da je to nejedinstvo njemačkih srednjoeuropskih naroda bilo fatalno za političku povijest Dunava. Njihovim sukobljavanjima vješto su se okoristili drugi narodi.

7. Srbi. Naseljavanje Srba na obale Dunava vrlo je staro. No, za razliku od drugih, oni su pokazali izvanrednu pokretljivost kao šajkaši i to im je omogućilo da se čvršće nego drugi učvrste na obalama Dunava. Oni jačaju doseljavanjem Srba na te prostore iz Srbije pod patrijarhom Čarnojevićem, ali i iz Dalmacije, pa 13 manastira na Fruškoj gori postaje njihovo sjedište, a spuštanjem u Srijemske Karlovice, gdje su uz pomoć austrijskog dvora izgradili svoje centralne institucije, te gradnjom Novog Sada, koji je nastao kao trgovačko naselje Srba koji nisu imali pristup u karolički Petrovaradin, to područje postaje i njihovo središte.

Kada je pravoslavlje kod Srba dobilo krajem 18. stoljeća državni okvir, vraćajući se osnovama svetosavlja, srpski trgovci i krajišnici sjedinjuju se s grčkim trgovcima i vlaškim stanovništvom i postaju najjači u srednjem Podunavlju i novi pretendenti na vladanje Dunavom, s time da djeluju iz dva centra: Novog Sada i Beograda, više iz prvog nego iz drugog. Naime, pravoslavlje je u sukobu s osmanlijskom vlašću prošlo bolje nego katoličanstvo. Pravoslavlje je – zahvaljujući pećkoj patrijaršiji – bilo dugo jedina dopuštena nemuslimanska vjeroispovijest na osmanlijskim prostorima, pa im je trgovanje sa zapadom i srednjom Europom pribavilo materijalnu moć koju drugi nisu imali, a putovanje od ruskih prostora do Regensburga u srednjem vijeku ojačano je Francuskom revolucijom, kada su, pozivajući se na jedinstvo, bratstvo i slobodu, postali idealni predvodnici slavenskim narodima na jugu Europe, koji su u budućnosti sanjali o velikoj južnoslavenskoj državi koja će gospodariti najbogatijim prostorima srednje i južne Europe, a na razmeđu istoka i zapada.

Da bi se to postiglo pod vodstvom Srba, trebalo je uništiti plemstvo u Hrvatskoj, od kojih je neko vuklo korijenje još od dvanaest plemena (vidi djelo dr. Nikola Tomašića, hrvatskog bana, iz 1910. godine), a stjecajem okolnosti to se doista i dogodilo. Razaranje hrvatskog plemstva teklo je nekoliko stoljeća i u turskim napadima, ali i akcijama habsburškog dvora, te raznim drugim načinima. Iščezle su najuglednije hrvatske plemićke obitelji (Zrinski i Frankopani 30. travnja 1671. odnosno zadnji Zrinski bio je ubijen kod Slankamena 1691.). Mjesto hrvatskog plemstva zauzima njemačko, talijansko i mađarsko plemstvo, a Hrvati su uglavnom seljaci i krajišnici, pa se javlja napetost između seljaštva i vodećeg sloja iz kojeg je i svećenstvo, što Srbi iskorištavaju gradeći svoje pozicije na sličnosti jezika, ali nikada se ne odričući svog srpstva i tradicije stvaranja velike srpske države koja bi se protezala od mora do Dunava.

Veličina bana Josipa Jelačića je u tome što je 1848. podario hrvatskim seljacima slobodu, omogućio im pristup u redove trgovaca i činovnika, izjednačivši time Hrvate u banskoj Hrvatskoj s Hrvatima i Srbima u Vojnoj krajini, dajući svima jednaku šansu da se uzdignu iznad osrednjosti i postanu vodeći faktor na hrvatskim prostorima. Međutim, Srbi su uvijek znali steći prednost pred drugima. Oni su to radili vrlo mudro i vješto. Tako su, na primjer, poslije

Prvog svjetskog rata ne samo agrarnom reformom, nego i kolonizacijom, pa čak i kolonizacijom ruskih vrangelovaca uspjeli ojačati pravoslavno stanovništvo u Baranji, Slavoniji i Srijemu, i uopće u Podunavlju. Isto tako, Srpska rečna plovidba (1893.) sve više monopolizira plovidbu na dunavskim pritokama, ne dopuštajući da promet obavlja netko drugi, a očito je da je i potonuće Vranicanyjevog parobroda »Sloga« kod Županje 1844. išlo u prilog onim Srbima koji su željeli trgovinu u Podunavlju monopolizirati, što su Srbi željeli još od Temišvarске kompanije iz vremena Marije Terezije. Poslije Prvog svjetskog rata oni dobivaju i veći dio brodovlja Prvog dunavskog parobrodarskog društva i time postaju najjači i najveći prijevoznik na srednjem i donjem Dunavu, od čega režimski ljudi, koji su članovi ravnateljstva, ostvaruju golemu dobit (npr. Milan Stojadinović).

8. **Židovi.** Židovi su bili u Hrvatskoj tanak trgovački sloj, ali izvanredno povezani i velikih intelektualnih sposobnosti. Potiskivani od pravoslavlja u Ukrajini i od mađarskog hegemonizma u Mađarskoj, koji sve više prijeti njihovoj opstojnosti, oni se već za Josipa II., a osobito sredinom 19. stoljeća, kada njihova pozicija u Hrvatskoj jača, stekavši za Mažuranića punu ravnopravnost, počinju spuštati Dunavom i prelaziti Dravu, te se naseljavati u gradovima, ali i u selima, otvarajući trgovine tamo gdje ih nikada nije bilo. Svojim vještim trgovanjem, ali i davanjem kredita, koji mađarska vlast nije htjela omogućiti Hrvatima, ne dajući sve do 1892. dozvolu za osnivanje banke koja bi mogla davati kredite za zemlju, oni počinju ozbiljno ugrožavati trgovce srpske, grčke, mađarske i njemačke narodnosti, dajući zajmove seljaštvu i građanstvu. To je dovelo do istiskivanja Židova iz Podunavlja i oni se sve više sele prema zapadu, dakle prema Zagrebu, ali ih ukorak slijede srpski trgovci, koji također smatraju da je završetak njihove ekspanzije na Jadranu, u Trstu i Rijeci.

9. **Hrvati.** O Hrvatima u Podunavlju govorit ću među posljednjima, s razloga što oni zadnji postavljaju pravo na Dunav, jer, nemajući svoje države, oni nisu mogli voditi ni politiku u interesu svog naroda. Bjelobrdska kultura pokazuje da su oni odmah poslije dolaska u Podunavlje i na Dravu izgradili dosta bogatu kulturu. Nemajući političku, nemaju ni gospodarsku samostalnost, a to znači da su se trgovinom i drugim unosnim poslovima bavili drugi, a Hrvati su radili, slušali i živjeli. Od Pacte convente, načinjene u Virovitici na Dravi 1102., Hrvati i njihova plemena uvijek su bili podređeni, ali njihova brojnost davala im je životnu snagu i očuvala ih do danas. Živeći od zemlje i za zemlju, oni su tu zemlju povezali s pojmom Hrvatske i uvijek su se vraćali na prostore s kojih su morali uzmaknuti pred turskom invazijom. Oni se drže Save, Drave i Dunava kao svojih glavnih veza s katoličkom srednjom Europom. Stoga je njihova brojnost među krajišnicima bila velika. Bili su najpouzdaniji oslonac borbe protiv istoka, jer nisu mijenjali stranu poput Srba, koji su prelazili s turskog područja na austrijsko, mađarsko i obratno, već prema tome gdje su uvjeti života bili bolji.

Hrvati ostaju gdje jesu, pristajući prije na izmjenu vjere nego na gubitak zemlje, koja ustvari i nije njihova, jer je refeudalizacija, ali pod stranim plemstvom nakon protjerivanja Turaka, snažno uzela maha na području plovne dunavske ravnice. Feudalni društveno-ekonomski sistem u Hrvatskoj pod vlasti bana i u tri slavonske županije nakon 1745. nije pružao mnogo mogućnosti

Hrvatima za razvoj i bavljenje nekim drugim poslovima izuzev ratovanja i obrade zemlje. Tek 1848. proglasom bana Jelačića dobili su slobodu, ali ne i zemlju, pa su zemlju morali otkupljivati, a težak otkup te zemlje u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije onemogućio im je da stvore kapital potreban za ulazak u trgovinu, ugostiteljstvo pa i činovništvo, jer nisu imali sredstava da izmijene svoj status. Zbog nerazvijenih prometnica izolacija Hrvata u selima od tržišnih centara je dosta velika, pa nisu mogli doći do kapitala, niti su mogli konkurirati Židovima, Nijemcima, Srbima, Mađarima i drugima, koji su već došli s kapitalom, ili su svoj prosperitet gradili na principu međusobnog pomažanja. Zakoni Austrije, odnosno Ugarske, također nisu išli u prilog seljaštvu, pa politička presija nad Hrvatima traje sve do 1910., kada je smanjen census za izborno pravo, pa se oni u vrijeme braće Radić prvi put javljaju kao politički faktor u Hrvatskom saboru, što im je omogućilo da iznesu svoje gravamine, odnosno da se bore za svoja prava i svoja zemlju, onako kako su to iznijeli Ante Starčević i Eugen Kvaternik, a kada je 1927. Stjepan Radić dobio mogućnost da nešto praktično učini na tom polju, on je najprije zatražio regulaciju rijeka, uređenje i gradnju cesta i jačanje prosvjete, kao preduvjeta koji će ojačati hrvatski korpus od Dunava do mora.³

Predugo, vjekovno zapostavljanje i izostajanje u odlučivanju o svojoj zemlji bilo je sudbonosno za Hrvate u Podunavlju i na području između Save i Drave. Mnogi se odlučuju na iseljavanje u prekomorske zemlje i u Europu. Ta je emigracija postala osobito jaka kada je svijest o postojanju Hrvata postala državotvorna i kada svjetske sile poslije Prvoga svjetskoga rata daju Srbima ono pravo koje je negirano Hrvatima. Priznavanje većih prava Srbima na području Hrvatske nego Hrvatima izazivalo je u posljednjih stotinu godina velike sukobe, a neizvjestan ishod tih borbi činio je da su Srbi uvijek te prostore promatrali kao područje na kojem se još vode borbe, pa su i u prvoj i u drugoj Jugoslaviji ulagali mnogo manje i gradili mnogo manje nego što je bilo potrebno i moguće na prostorima Podunavlja gdje su živjeli Hrvati.

Srbi su od 1848. izrazito veliku pozornost posvećivali prostorima uz Dunav i Savu, a poslije 1918. i uz Dravu, kolonizirajući na te prostore srpsko stanovništvo, koje je više imalo ulogu stražara nego zemljoradnika, i utječući na različite načine na postotak smanjivanja Hrvata na nekim područjima. Činjeno je to dulje vrijeme, neuobičajenim sredstvima i s velikim izmjenama intenziteta, ali proces je tekao stalno i nezaustavljivo do 1991., kada se točno saznalo što Srbija i Srbi žele stvoriti na hrvatskim prostorima Podunavlja.

5.

Ustvari, najpresudnije vrijeme borbe za Podunavlje počinje sredinom 19. stoljeća. Srpski trgovci stokom Karadorđe i Miloš Obrenović stvorili su srpsku kneževinu, a onda i kraljevinu, izašavši iz svakog međusobnog obračuna i obračuna s Turcima kao jača državotvorna sila. Njihova se ekspanzija nije zaustavila na stvaranju Kraljevine Srbije 1879. godine. Oni žele ono što su vidjeli

³ *Radićev sabor. Zapisnici Zagrebačke oblasne skupštine 1927–1928.*, Zagreb 1991.

u Mađara, koje dobro oponašaju, t. j. stvoriti veliko srpsko carstvo na Dunavu, s centrom u Beogradu, i tako otvoriti taj prostor i Rusima, koji su, držeći deltu Dunava, uvijek pomagali srpske aspiracije na Dunav. Vrlo uspješno Srbi koriste sve suprotnosti velikih sila i jačaju svoje pozicije pišući o demokraciji, liberalizmu, slobodi izražavanja i umjetničkog stvaranja, radeći idalje ono što su naumili.

Dunav je diviniziran i opjevan u srpskoj pjesmi, a Srbi su taj kult Dunava održali do danas, te su i 1995. slavili na stjecištu Dunava i Save »Dunavski dan«⁴, a objavili su i geografsku kartu Dunava iz koje se vidi koliko mu pažnje obraćaju, svjesni njegove vrijednosti i njegovih mogućnosti u budućnosti. Sa srednjeg Dunava oni su već 1945. uspjeli protjerati germansko stanovništvo, pod izlikom da je »nacističko«, a započeo je i proces protjerivanja Mađara i Hrvata, te se tako postupno stvarao čisti etnički srpski teritorij, i to na prostorima gdje su Hrvati bili voljni živjeti u suživotu sa svima, bez obzira na vjeru i narodnost.

Trgovci i činovnici nesrbi vrlo teško su se već u međuratnom razdoblju održavali i u Osijeku, gdje im se ometao i otežavao rad, jer političku vlast drže Srbi. Umjesto očekivanog prosperiteta u jugoslavenskoj državi stvorenoj 1918., na čijem su stvaranju su mnogi od njih zdušno radili, zasićeni mađarskom hegemonističkom politikom i njemačkom ratobornošću, trgovcima i industrijalcima nesrpske narodnosti počelo je životarenje, pa i u trgovini i u proizvodnji, dakako – i u agraru jača, utjecaj pravoslavnog elementa, a ostali se sami povlače na zapad ili odlaze u emigraciju. Život se nikako ne može stabilizirati niti smiriti. Židovi su prvi shvatili što se događa, ali su oni bili gotovo potpuno eliminirani kao trgovački faktor tijekom drugog svjetskog rata, s time da su se mnogi već do 1929. povukli prema Zagrebu. Uspjeh Stjepana Radića u Podunavlju između 1924. i 1928. ima svoj korijen upravo u otporu toj srpskoj netoleranciji, svojatanju svih vrijednosti za sebe i nesklonosti da žive s drugim narodima u miru, slozi i ravnopravnosti, te shvaćanju da su 1918. izašli kao pobjednici i da su im podunavski prostori (mađarski i hrvatski) prepušteni kao plijen.

No, to je bio tek početak. Na srednjem Dunavu, u Baranji, Slavoniji i Srijemu nestalo je njemačkog seljaštva, koje je uz strahoviti napor i velike ljudske žrtve tijekom 18. i 19. stoljeća kultiviralo močvarne prostore i privelo ih kulturi. Sve je 1944. pobjeglo ili je 1945. zatvoreno u logore i eliminirano kao narodnosni čimbenik. Mađarsko i hrvatsko seljaštvo održavano je poslije 1945. u željenim imovnim granicama otkupom i različitim drugim načinom od kojih je nemogućnost zapošljavanja u izvanpoljoprivrednim aktivnostima svakako utjecala na to da su se mnogi odlučili iseliti usprkos boljem životu u Podunavlju. Srbi vrlo vješto surađuju s određenim brojem Hrvata, pa je tako na primjerice ing. Stanko Šram premostio »novim sistemom gradnje« most na Dunavu kod

⁴ Ferdo Rusan, Ilirac, boraveći u Budimu vidio je kako Srbi iz St. Andreje imaju kult Dunava, pa je, živeći u Virju u Podravini, ispejvao više pjesama koje veličaju Dravu i Podravinu, a najbolja pjesma te vrste je svakako »Lijepa naša« Antuna Mihanovića, koji je 1835., dakle u doba ilirizma, jednostavno, ali vrlo jasno rekao kakva je zemlja Hrvatska i da je njena budućnost u jadransko-podunavskoj orijentaciji.

Beške, a jednako tako se, po uzoru na osječke institucije, otvaraju slične institucije u Novom Sadu, te se prosječnom pratiocu događanja u socijalističkoj Jugoslaviji činilo da je sve u redu, pa se samo uporedbom onoga što je investirano u Beogradu na Dunavu i u Zagrebu na Savi, moglo spoznati kako prostori Hrvatske zaostaju gotovo u svemu za prostorima za koje su Srbi bili sigurni da nikada neće biti sporni i da su već ušli u Srbiju kao integralni dio.

Hrvati, sada već školovani, nacionalno izgrađeni, očekuju da dobiju na podunavskim prostorima pravo koje im pripada. Suprotno tim očekivanjima i samoupravljanju, koje je vješto prikrivalo stvarne ciljeve i odnose potpuno se zanemaruje važnost dunavske orijentacije Hrvatske. Od Osijeka do Aljmaša pruža se samo loša i zapuštena cesta. Osijek nije povezan izravno s Novim Sadom ni željeznicom ni brodovljem, iako su ta dva grada vrlo blizu. Rijeke Drava i Sava potpuno se zapuštaju, plaveći svake godine velike površine plodne zemlje. I u vukovarskoj luci rijetko pristaju brodovi, jer je za luku na tom području uzeta Bačka Palanka, a nakon agrarne reforme grof Eltz i drugi srijemski veleposjednici više i nisu imali što izvoziti, jer je najplodnija zemlja podijeljena solunskim dobrovoljcima i drugim kolonistima. Ideja izgradnje vukovarskog kanala živi, iskazana je u potrebama, ali se ništa ne čini da se ta ideja realizira, a istovremeno se pomišlja na gradnju kanala koji bi Dunav vezao sa Solunom, preko Morave i Vardara, iako bi ta investicija premašila i mogućnosti čitave Europe, a ne u svjetskim razmjerima male jugoslavenske države.

Srbi su jugoslavensku državu shvaćali kao srpsku državu, ne vodeći računa o interesu Hrvatske i Hrvata, a to je urodilo vrlo velikim napetostima i sukobima. Čak i Svetozar Pribićević, vođa prečanskih Srba, shvaća 1927. da interes Srba s ove strane Drine nije identičan interesu Srba s desne obale, pa se povezuje sa Stjepanom Radićem, stvarajući Seljačko-demokratsku koaliciju. Silom i prisilom vladavina velikosrba održala se je do 1941. No, oni su i poslije 1945. preuzeli vodstvo, pa Hrvatska nije nikada mogla bilo što učiniti za svoju jadransko-podunavsku orijentaciju. Uspjela je samo sačuvati teritorij.

Rat 1991.–1995. razotkrio je sebične interese Srbije da Dunav zadrži za sebe i da Beograd izgradi kao najveći i najljepši grad na Dunavu. Istovremeno su Hrvati, oduzimanjem Srijema, ostali bez mogućnosti da iskoriste Savu kao dunavski plovni put, okupacijom Vukovara oduzeta im je mogućnost da grade kanal Vukovar – Šamac, a zaposjedanjem hrvatske Baranje zatvoren je i dravski izlaz na Dunav. Po svemu se čini da je rat i vođen radi protjerivanja Hrvata – a i drugog nesprskog stanovništva – s Dunava i prisvajanja srednjeg toka Dunava za sebe. Ako se uzmu današnji dobri odnosi Srbije i Bugarske, Srbije i Rumunjske, te Srbije i Rusije, može se zaključiti da su srednji i donji tok Dunava u rukama pravoslavija i da je moguće da ta rijeka prestane biti međunarodna rijeka i postane monopol Srbije, koja je već od 1921. imala pri plovidbi Dunavom glavnu ulogu. Ona je, naime, naslijedila brodove, eliminirala mala hrvatska i njemačka poduzeća koja su se bavila plovidbom na Dunavu, Savi i Dravi i dobila izvor najjače akumulacije kapitala u čijoj diobi nesprski narodi nisu mogli sudjelovati. Trgovina je, kao što znamo, najveći izvor zarade. Nikada se radom na zemlji ne moglo ostvariti profiti koji se mogu ostvariti trgovinom. A trgovina je Srbima tradicionalno zanimanje, nju su njegovali kao i junaštvo svojih vojvoda u narodnim pjesmama. Oni znaju da bi povezanost velesajmova Beograda, Novog Sada, Budimpešte, Beča, Brna bila jedinstvena u bogatstvu

ponude, osobito što je srpsko Podunavlje žitnica Europe s kojom mora i na koju mora računati svaki Europljanin. Borba za Dunav životno je važna borba za narode na njegovim obalama. Dunav mora pripadati svima. Dorska Walhala bavarskog kralja Ludviga I. Bavarskog na Dunavu, spomenik cara Friedricha III. u Linzu, austrijski Melk, Krems i osobito carski Korneuburg, budimpeštanski Parlament, topčiderski park s Meštrovićevim Kipom slobode – sve su to spomenici od kojih samo bečka palača Ujedinjenih naroda kaže da Dunav pripada svim narodima, ali i da je on ljepota i bogatstvo ovoga svijeta i da je nitko ne smije svojatati samo za sebe iz bilo kojih razloga. A Hrvatska, u kojoj žive pripadnici raznih pridunavskih naroda, ima pravo na komadić Dunava, ima pravo na tu vezu sa srednjom i sjevernom Europom, jer je i Hrvatska dio srednje Europe, što je dokazala svojom ulogom u povijesti Europe.

O Dunavu i Podunavlju postoji brojna literatura koju ovdje nisam citirala. Međutim, iskoristila sam prostor da iznesem neke svoje misli preko kojih uporno podržavam nadu da će Dunav zauvijek ostati međunarodna i otvorena rijeka i da će pružiti užitak onima koji njome budu plovili kao turisti, trgovci, otpremnici ili uređivači njenog burnog toka. Ta rijeka je veliki dar prirode i ne treba nikome odricati pravo na njene obale, ako tu živi.

S U M M A R Y

CROATIA AND DANUBE

Until their arrival to the territories they occupy today, Croats were greatly dependent on Danube, the region of their settlements, wars, and life in general. However, they were not the leading political group, and they were not merchants. These two facts made the great nations which decide on the world's fate to forget that Croatia was not only a maritime, but also a Danubian country, and that its future rested primarily on the development of its border-line position between East and West.

From the rich history of Danubian region the author of the present paper offers a few ideas and several facts, not taking into account the whole scope of this problem in the present day and also in the history of Croats on the shores of Danube. This problem can and should be investigated multidisciplinary, confronting the actual economic analyses with the past events, which would allow to make at least some conclusions about the importance of Danube region for Croatia as an unavoidable determinant of Croatian state and its inalienable borders.